

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΑΛΙΕΙΑΣ ΣΤΗ ΧΙΟ, 17ος-18ος ΑΙΩΝΑΣ

Η ακριβής έκταση και η αποδοτικότητα της αλιείας στη Χίο κατά την οθωμανική περίοδο, δεν μας είναι γνωστή. Αποτέλεσε όμως μια οικονομική και επαγγελματική δραστηριότητα υπαρκτή που φαίνεται ότι ασκείτο κυρίως στην πόλη της Χίου, στο Βροντάδο, στη Λαγγάδα και στον Λιθιλιμένα.¹ Οι μαρτυρίες επισκεπτών του νησιού σχετικά με την αλιεία και τα αλιευτικά προϊόντα είναι μάλλον σποραδικές, επισημαίνουν όμως την ύπαρξη αρκετών αλιευμάτων στην αγορά της πόλης. Ενδεικτικά, ο καθολικός ιερέας Fr. Lurazolo το 1638 αναφέρει ότι υπάρχουν άφθονοι και εύγευστοι ιχθύες, ενώ και ο Baltazar de Monconys, που επισκέφτηκε τη Χίο το 1648, σημειώνει ότι υπήρχαν εξαιρετικά ψάρια.² Ο Γάλλος ευγενής Luis Chevalier, που επισκέφτηκε τη Χίο το 1699, αναφέρει ότι «τα άστρεα και παντός είδους κογχύλια είναι πολύ καλά και δεν ελλείπουν και οι ιχθύες».³ Επίσης σε οθωμανικές πηγές εντοπίζονται μαρτυρίες του 18ου αιώνα για την ύπαρξη «νταλιανιού», δηλαδή ιχθυοτροφείου, το οποίο συνιστούσε χωριστό μουκατά.⁴ Οι πληροφορίες για την οικονομική απόδοση

1. Βλ. Γ. Ζολώτας, *Ιστορία της Χίου*, τ. Α', Αθήνα 1921, σ. 237-239. Ο Ad. Testevuide σε κείμενό του που δημοσιεύτηκε το 1877 στο περιοδικό *Le Tour du Monde* κάνει μνεία των ψαράδων του Βροντάδου (βλ. την επανέκδοση του άρθρου στα ελληνικά: Ad. Testevuide, *Το νησί της Χίου*, μετάφραση Μαρία-Ευγενία Πλατή και Νίκος Πλατής, Χίος 2003, σ. 47).

2. Φ. Αργέντης - Στ. Κυριακίδης, *Η Χίος παρά τοις γεωγράφοις και τοις περιηγηταίς από του ογδόου μέχρι του εικοστού αιώνας*, τ. 1, Αθήνα 1946, σ. 187 και 195 αντιστοίχως.

3. Αργέντης - Κυριακίδης, *Η Χίος*, τ. 3, Αθήνα 1946, σ. 1575.

4. Η ύπαρξη νταλιανιού, το οποίο αποτελούσε χωριστό εκμισθούμενο φορολογικό εισόδημα (μουκατά), μνημονεύεται σε οθωμανικό έγγραφο του 1768, καθώς και σε άλλο αχρονολόγητο, ενδεχομένως της ίδιας περιόδου. Επίσης σε αρτζουχάλι που συντάσσεται το 1726 ζητείται να απαγορευτεί σε συγκεκριμένους Τούρκους της Χίου να αποσπούν ψάρια από το υπάρχον νταλιάνι. Περιλήψεις των παραπάνω τεκμηρίων έχουν αναρτηθεί στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/osmanli/

της αλιευτικής δραστηριότητας όμως, είναι λιγοστές και χρονολογούνται κυρίως στην ύστερη φάση της οθωμανικής εποχής.⁵ Για παράδειγμα λίγο πριν την ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος, το 1911-1912, η οθωμανική διοίκηση εισέπραττε από τη Χίο 95.527,75 γρόσια ως φόρο επί των πωλούμενων ιχθύων και 13.636,50 γρόσια για τις άδειες θήρας και αλιείας που αντιστοιχούσαν στο 3,4% του συνολικά καταβαλλόμενου φόρου του νησιού.⁶

Το 1920 ο διερμηνέας του πρωτοδικείου Χίου Χρίστος Μαυρόπουλος δημοσίευσε, σε ελληνική μετάφραση, ένα σώμα οθωμανικών εγγράφων, που καλύπτουν ποικίλες όψεις της υπό οθωμανική κυριαρχία κοινωνικής και οικονομικής ζωής της Χίου. Ανάμεσα σε αυτά τα έγγραφα περιλαμβάνεται και ένα φιρμάνι που αφορά την αλιεία. Το φιρμάνι εξέδωσε το Νοέμβριο του 1756 ο σουλτάνος Οσμάν Γ΄, κατόπιν αιτήσεως της συντεχνίας αλιέων της Χίου και παρέχει ορισμένες πληροφορίες άξιες συζήτησης. Καταρχήν, κάνει ρητά λόγο για ύπαρξη συντεχνίας ψαράδων στη Χίο, που αποτελείται –όπως δηλώνεται στο ίδιο το τεκμήριο– μόνον από χριστιανούς.⁷ Ας

arsiv.asp (υπό τις αρχαιακές ενδείξεις: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maliye, No: 17876/443 15/B/1182, Maliyeden Müdevver, No: 5421 και Ibnülemin Maliye No: 8663/92 06/Z/1138). Ευχαριστώ και από εδώ θερμά τη συνάδελφο Filiz Yaşar, η οποία μου επισήμανε και μετέφρασε τα παραπάνω τεκμήρια, όπως και τα άλλα του Αρχείου της Προϋπουργίας της Τουρκίας στα οποία γίνεται αναφορά παρακάτω.

5. Η κοινή αίσθηση πάντως, που αποτυπώνεται στον παροιμιακό λόγο στη Χίο, όπως άλλωστε και σε άλλα μέρη της Ελλάδας, επιβεβαιώνει τη χαμηλή οικονομική απόδοση του επαγγέλματος του αλιέα. Σε συλλογή χιακών παροιμιών των αρχών του 20ού αιώνα εντοπίζονται έτσι παροιμίες όπως «Πουλοπιάστης και ψαράς, ερημοσπίτης και πού παράς;» ή η παροιμία που χρησιμοποιείτο για να δηλώσει αθέβαιες πωλήσεις «Πουλώ σου ψάρια στον γιάλόν»· βλ. Ι. Χαντέλης, «Συλλογή Χιακών παροιμιών», π. *Λαογραφία* 4 (1912-1913), σ. 710.

6. Μ. Γ. Τσελεπίδης, «Η φορολογία της Χίου επί τουρκοκρατίας», *Χιακά Χρονικά* 3 (1917), σ. 19.

7. Κατά κανόνα τα μέλη μιας συντεχνίας ήταν ομόδοξα, δεν ήταν σπάνιο όμως και το φαινόμενο ύπαρξης μεικτών συντεχνιών αποτελούμενων από μουσουλμάνους, χριστιανούς και Εβραίους, βλ. σχετικά Τ. Turan, «Islamic influences on the ottoman guilds», στο K. Cicek (επιμ.), *The Great Ottoman-Turkish civilisation*, τ. 2 *Economy and Society*, Άγκυρα 2000, σ. 44-46· Μαρία Ευθυμίου, «Οι συντεχνίες. Η κρατική οργάνωση τεχνών και επαγγελμάτων», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, επιμέλεια Β. Παναγιωτόπουλος, τ. 2, Αθήνα 2003, σ. 328-329, και επίσης για την πόλη του Χάνδακα, Μαρία Τσικαλουδάκη, «Η αγορά στο Χάνδακα (1669-1765): οι συντεχνίες και ο καθορισμός των τιμών», π. *Τα Ιστορικά* 22 (1995), σ. 54-56.

σημειωθεί ότι το νησί, και ιδίως η πόλη της Χίου, την εποχή αυτή είναι πυκνοκατοικημένα. Οι μαρτυρίες αποκλίνουν ως προς το ακριβές ύψος του πληθυσμού του νησιού, καθώς κινούνται από 60.000 έως 120.000 κατοίκους, πάντως γεγονός είναι ότι συγκεντρώνει μεγάλο –κυρίως χριστιανικό– πληθυσμό.⁸ Επίσης στην πόλη της Χίου, διοικητικό κέντρο της οθωμανικής διοίκησης και σημαντικό πόλο εμπορικής δραστηριότητας με ακτίνα δράσης που εκτεινόταν έξω από τα όρια της οθωμανικής επικράτειας,⁹ κατοικούσαν 20.000 με 35.000 άνθρωποι, μουσουλμάνοι και χριστιανοί, γεγονός που την καθιστούσε μία από τις μεγαλύτερες πόλεις του ελληνικού χώρου. Σε μια πόλη του μεγέθους αυτού δικαιολογείται απολύτως η ύπαρξη συγκροτημένου συστήματος συντεχνιών, όμοιου με αυτό που απαντά σε άλλες μεγάλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στη Χίο σε τεκμήρια της εποχής έχουν εντοπιστεί μαρτυρίες για την ύπαρξη συντεχνιών όπως: λαγηνάδων,¹⁰ μυλωνάδων,¹¹ παντοπωλών,¹² περιβολάρηδων,¹³ ταβερνιάρηδων,¹⁴ βαφέων,¹⁵ κουντουράδων και κιτρινοπαπουτσήδων¹⁶ κ.λπ. Δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστεί όμως άλλη μνεία περι

8. Πληροφορίες για τον πληθυσμό του νησιού και της πόλης της Χίου βλ. Δ. Δημητρόπουλος, *Μαρτυρίες για τον πληθυσμό των νησιών του Αιγαίου, 15ος - αρχές 19ου αιώνα*, Τετράδια Εργασίας ΚΝΕ/ΕΙΕ 27, Αθήνα 2004, σ. 292-293.

9. Σχετικά με το εμπόριο της Χίου την εποχή αυτή βλ. Hélène Pigné, «Εξωτερικό και διανοητικό εμπόριο στη Χίο τον ιη' αιώνα», π. *Τα Ιστορικά* 8 (1988), σ. 115-122· Έλενα Φραγκάκη-Syrett, *Οι χιώτες έμποροι στις διεθνείς συναλλαγές (1750-1850)*, Αθήνα 1995.

10. Αναφορά σε εκλογή στο «ρουφέτι λαγηνάδων» σε κώδικα των Αρμολείων με ημερομηνία 12 Δεκεμβρίου 1708, βλ. Στ. Καββάδας, *Αρμολούσικα, από χειρογράφους κώδικας*, Αθήνα 1976, σ. 154.

11. Βλ. φιρμάνι διορισμού χριστιανού πρωτομάστορα της συντεχνίας μυλωθρών με ημερ. 14/25 Μαΐου 1715 (Χρ. Μαυρόπουλος, *Τουρκικά έγγραφα αφορώντα την ιστορίαν της Χίου*, Αθήνα 1920, σ. 65 έγγρ. 49).

12. Βλ. φιρμάνι διορισμού μουσουλμάνου πρωτομάστορα της συντεχνίας παντοπωλών με ημερ. 26/6 Οκτωβρίου 1755 (Μαυρόπουλος, *Τουρκικά έγγραφα*, σ. 85 έγγρ. 68).

13. Βλ. αναφορά σε «εσινάφιον των περιβολαράϊων» του 1832 στον κώδικα της μητροπόλεως Χίου, Γ. Ζολώτας, *Ιστορία της Χίου*, τ. Γ2, επιμέλεια Αιμιλία Σάρου, Αθήνα 1928, σ. 455.

14. Βλ. αναφορά στο ομώνυμο εσνάφι του 1832 στον κώδικα μητροπόλεως Χίου, Ζολώτας, *Ιστορία της Χίου*, τ. Γ2, σ. 462.

15. Βλ. αναφορά στο εσνάφι των βαφέων που φέρεται ιδιοκτήτης εκκλησίας σε εγγραφή του κώδικα μητροπόλεως Χίου του 1852, Ζολώτας, *Ιστορία της Χίου*, τ. Γ2, σ. 487.

16. Αναφορά στα δύο εσνάφια σε, χρονολογούμενη το 1835, εγγραφή του κώδικα μητροπόλεως Χίου, όπου διευκρινίζεται ότι πρόκειται περί ειδικοτήτων «σχεδόν τι

της συντεχνίας των φαράδων.¹⁷ Πάντως, η επαγγελματική δραστηριότητα του αλιέα αλλά και του πωλητή φαριών, στις μεγάλες πόλεις ασκείτο στο πλαίσιο των συντεχνιών. Για παράδειγμα, στα χρόνια του Αλή πασά στα Γιάννενα, σε μια ηπειρωτική παραλίμνια πόλη, υπήρχε συντεχνία αλιέων, η οποία μάλιστα όπως φαίνεται ήταν από τις φτωχότερες της πόλης.¹⁸ Επίσης συντεχνίες αλιέων μαρτυρούνται στη Θράκη,¹⁹ και βεβαίως στην Κωνσταντινούπολη. Στην τελευταία, σύμφωνα με τον Εβλιά Τσελεμπί, ο οποίος γράφει περί το 1680, υπήρχαν 11 συντεχνίες φαράδων που διακρίνονταν με βάση τα είδη των διχτύων που χρησιμοποιούσαν και του τρόπου που ψάρευαν,²⁰ καθώς ένα μεγάλο μέρος τους ψάρευε σε νταλιάνια εγκατεστημένα δίπλα στις ακτές.²¹ Διάκριση υπήρχε επίσης ανάμεσα στους αλιείς και

ομοτέχνων» από τις οποίες εκείνη των παπουτσήδων που επεξεργάζονταν κίτρινα δέρματα μετά την καταστροφή σχεδόν εξέλειπε, βλ. Ζολώτας, *Ιστορία της Χίου*, τ. Γ2, σ. 451-452. Για τον τουρκικής προέλευσης όρο «κουντούρα» που σημαίνει παπούτσι, παντόφλα και τον αντίστοιχο τεχνίτη κατασκευής του, τον τσαγκάρη, βλ. Στ. Μάνεσης, *Ιστορικό λεξικό του μυκονιάτικου ιδιώματος*, τ. Α', [Μύκονος] 1997, σ. 489. Ο Κ. Άμαντος, *Συμβολή εις το Χιακόν Γλωσσάριον*, Αθήνα 1926, σ. 37, αναφερόμενος στην «κουντούρα» σημειώνει ότι ήταν παλαιό κοντό υπόδημα, το οποίο θαυμάσιον εκλείπει.

17. Συντεχνία φαράδων δεν μνημονεύεται επίσης στον Οργανισμό της κοινότητας Χίου που συντάχθηκε το 1861 και προέβλεπε την αντιπροσώπευση ορισμένων συντεχνιών στη Δημογεροντία, βλ. το σχετικό ντοκουμέντο: Ph. Argenti, *Chios Vincta or The occupation of Chios by the Turks (1566) and their administration of the island (1566-1912)*, Καίμπριτζ 1941, σ. 233 και Αντ. Χαροκόπος, *Ο δεσμός της Δημογεροντίας εν Χίω επί Τουρκοκρατίας*, Χίος 1960, σ. 121-122.

18. Βλ. Σωκρ. Κουγιάς, «Το Ηπειρωτικόν αρχεῖον Σταύρου Ιωάννου», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 14 (1939), σ. 38· Δ. Σαλαμάγκας, «Τα ισνάφια και τα επαγγέλματα στα Γιάννενα», π. *Ηπειρωτική Εστία*, 8 (1959), σ. 393· Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα*, 1988 Ιωάννινα 1988, σ. 87-88.

19. Πολ. Παπαχριστοδούλου, «Τα εσνάφια και η οικονομική και πνευματική άνδιση του ελληνισμού επί Τουρκοκρατίας», *Αρχεῖον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θεσαυρού*, 16 (1951), σ. 65, 70.

20. G. Baer, «Οι διοικητικές, οικονομικές και κοινωνικές λειτουργίες των τουρκικών συντεχνιών», μετάφραση Αλ. Γαβαδάς, *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας 1ε'-18' αι.*, Αθήνα 1979, σ. 579· Turan, «Islamic influences», σ. 44.

21. Γλαφυρή περιγραφή του τρόπου ψαρέματος στην περιοχή δίνει ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος Γ', βλ. Αγαμ. Τσελίκας (έκδ.), *Καλλίνικου Γ', Τα κατά και μετά την εξορίαν επισυμβάντα και έμμετροι επιστολαί*, Αθήνα 2004, σ. 181-182. Βλ. επίσης όσα αναφέρει στη διήγησή του για την Κωνσταντινούπολη ο αρμένιος λόγιος Ι. Τ. Κιομουρτζιάν, *Οδοιπορικό στην Πόλη του 1680*, μετάφραση Σ. Μπόζη,

στους πωλητές ψαριών, ενώ η απόφαση του Αλέξανδρου Πασπάτη, στην περιφέρη μελέτη του για το Γραϊκικό Νοσοκομείο των Επτά Πύργων, «οι αλιείς συχνά όταν γεράσουν γίνονται ψαροπόλες», αποδίδει μια εξέλιξη άμεσα συνδεδεμένη με τις σκληρές συνθήκες εργασίας των αλιέων.²²

Ας επανέλθουμε όμως στη Χίο και στο φερμάνι του Οσμάν Γ΄. Δυστυχώς μας είναι προσιτό μόνον από μετάφραση, η οποία όμως, καθώς έγινε από πρόσωπο κατεξοχήν αρμόδιο, μπορεί να θεωρηθεί έγκυρη. Διαβάσουμε λοιπόν σε αυτό τα ακόλουθα: «Οι εκ της συντεχνίας των αλιέων ραγιάδες Χίου υπέβαλον εις την Πύλην της ευδαιμονίας Μου αναφοράν, διαλαμβάνουσαν ότι, ενώ δεν έχουσιν ιδίαν κτηματικήν περιουσίαν εν τω χωρίω Αγίας Παρασκευής, της περιφερείας Κρήνης, της Επαρχίας Χίου, ένθα μεταβαίνουσι δι' άγραν προς πορισμόν των προς το ζην, εν τούτοις οι κάτοικοι του ως είρηται χωρίου ενοχλούσι αυτούς, απαιτούντες ομοφώνως παρ' αυτών συμμετοχήν εν τη φορολογία, και ενώ κατόπιν συζητήσεως εν τω Ιεροδικείω, απηγορεύθη αυτοίς η παράνομος αύτη απαίτησις, δοθέντων αυτοίς τίτλων (σενέτ) και βουγιουρλδίου, εν τούτοις οι ειρημένοι κάτοικοι δεν έπαυσαν να ενοχλώσι αυτούς ουτωσί, και ένεκα τούτου εξελιπάρησαν όπως εκδοθή Αυτοκρατορικόν φερμάνιόν Μου, επί τω τέλει να απαγορευθή αυτοίς η ενόχλησις αύτη ως αντικειμένη τω Νόμω και τοις ανά χείρας αυτών τίτλοις». Κατόπιν το φερμάνι απευθύνεται προς τον τοπικό ναΐπη (: ιεροδικαστή) με την εύγλωττη προτροπή: «φρόντισον όπως μη προκαλέσης νέαν Ιεράν διαταγήν Μου δια την υπόθεσιν ταύτην».²³

Υπάρχει νομίζω κάποια ασάφεια στο έγγραφο αυτό, που οφείλεται και στην αδυναμία διασταύρωσης των στοιχείων της υπόθεσης και με άλλες πηγές. Κάποια δεδομένα: Η Αγία Παρασκευή, που βρισκόταν στην απέναντι μικρασιατική ακτή κοντά στον Τσεσμέ (: Κρήνη) και αποτελούσε χωριό με μεγάλη παράδοση στην άσκηση της αλιείας,²⁴ απαιτούσε από αλιείς της

Αθήνα 1992, σ. 26, και στα μέσα του 19ου αιώνα ο Α. Γ. Πασπάτης, *Υπόμνημα περί του γραϊκικού νοσοκομείου των Επτά Πύργων*, Αθήνα 1862, σ. 176. Βλ. επίσης Φρ. Μακρής, «Συντεχνιακή δραστηριότητα στην Κωνσταντινούπολη (17ος-19ος αι.)», *Ζ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 32-33.

22. Πασπάτης, *Υπόμνημα*, σ. 175-176 και Μακρής, «Συντεχνιακή δραστηριότητα», σ. 32-33.

23. Βλ. Μαυρόπουλος, *Τουρκικά έγγραφα*, σ. 232-233, έγγο. 179.

24. Ο Π. Κοντογιάννης, *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας*, Αθήνα 1921 (φωτ. ανατύπωση Αθήνα 1995), σ. 311-312, αναφερόμενος στη δεκαετία του 1920 γράφει ότι η Αγία Παρασκευή αποτελούσε οικισμό 4.000 περίπου κατοίκων που ασχολούνταν κυρίως

Χίου που ψάρευαν στην περιοχή της –στα «χωρικά της ύδατα», θα λέγαμε, και στις παραλίες της– να μετέχουν στους φόρους που βάρυναν τους κατοίκους του χωριού, σαν να ήταν και αυτοί κάτοικοι, παρότι διέμεναν στην απέναντι ακτή, στο νησί της Χίου. Αντίθετα, η συντεχνία των χιωτών αλιέων υποστήριζε ότι τα μέλη της πηγαίνουν απλώς στην περιοχή της Αγίας Παρασκευής «προς άγραν και πορισμόν των προς το ζην». Στο φιρμάνι γίνεται επίσης δεκτό ότι οι αλιείς έχουν γραπτώς αποτυπωμένα δικαιώματα, έχουν «σενέτια», τα οποία αποτέλεσαν άλλωστε βασικό τεκμήριο για τη δικαίωσή τους.

Τι ήταν όμως οι τίτλοι αυτοί; Η πηγή μας δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική, και άλλες πηγές δεν βοηθούν πολύ. Κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για δικαίωμα που είχαν τα μέλη της συντεχνίας αλιέων και αφορούσε την άδεια να ψαρεύουν σε μια συγκεκριμένη περιοχή. Το δικαίωμα αυτό φαίνεται ήθελε η αλιευτική κοινότητα της Αγίας Παρασκευής να εξισώσει με κάποιας μορφής ιδιοκτησία και, συνακολούθως, να περιλάβει τους κατόχους του στους υπόχρεους φορολογικής οφειλής. Η απαίτηση αυτή αντικρούεται από τη συντεχνία αλιέων που υποστηρίζει ότι τα μέλη της δεν οφείλουν να μετέχουν στα φορολογικά βάρη της περιοχής, διότι ούτε κατοικούν εκεί, ούτε έχουν ακίνητη περιουσία, γεγονός που εν τέλει γίνεται δεκτό και από τις οθωμανικές αρχές.

Οι πενιχρές πηγές για την αλιεία στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας –αλλά και η μη συστηματική διερεύνησή τους μέχρι σήμερα– δεν επέτρεψε να εντοπιστούν άλλες περιπτώσεις, στις οποίες ανέκυψαν ή αντιμετωπίστηκαν παρόμοια ζητήματα σχετικά με τη φορολόγηση των αλιέων στον τόπο κατοικίας ή στον τόπο εργασίας τους. Βεβαίως επιβάλλονταν ειδικοί φόροι για τη χρήση των υδάτων των λιμνών και ποταμών για ψάρεμα²⁵ ή της δημόσιας γης για κυνήγι,²⁶ όπως και στο περιβάλλον της κτηνοτροφίας καταβάλλονταν χρηματικά ποσά σε κοινότητες ή στους κατόχους σχετικών

με την αλιεία και κατείχαν προ του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου περί τα 300 πλοίαρια. Σύμφωνα με τον Ιω. Κάλφογλου, *Ιστορική γεωγραφία της μικρασιατικής χερσονήσου*, Αθήνα 2002, σ. 122-123 στα τέλη του 19ου αιώνα είχε πληθυσμό 2.400 κατοίκων.

25. Βλ. σχετικά Δ. Δημητρόπουλος, «Η αλιεία στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας: μια πρώτη καταγραφή», π. *Τα Ιστορικά* 45 (2006), σ. 316-329.

26. Βλ. St. J. Shaw, «The nineteenth-century ottoman tax reforms and revenue system», *International Journal of Middle East Studies* 6 (1975), σ. 446.

εισοδημάτων («μουκατάδων») για τη χρήση «κισλάδων» (: βοσκοτόπων).²⁷ Όμως εδώ πρόκειται για κάτι διαφορετικό, διότι η κοινότητα της Αγ. Παρασκευής φαίνεται να απαιτεί τη συμμετοχή των Χιωτών αλιέων στα συνολικά φορολογικά της βάρη, σαν να ήταν κάτοικοί της. Επομένως η απαίτηση της Αγ. Παρασκευής πρέπει μάλλον να ενταχθεί στις ενέργειες που προβαίνουν οι κοινότητες να διατηρήσουν ή να αυξήσουν τους υπόχρεους καταβολής φόρου που ανήκουν στη δύναμή τους, προκειμένου να μειωθεί αναλογικά και ο φόρος των μελών τους. Οι ενέργειες αυτές είτε αφορούσαν τις προσπάθειές τους να πείσουν τους «φευγάτους» να επιστρέψουν, με το δέλεαρ φορολογικών απαλλαγών ή ακόμη και με τη βία,²⁸ είτε από την άλλη πλευρά αφορούσαν την ένταξη στο δυναμικό των κοινοτήτων ανθρώπων που διατηρούσαν κάποιας μορφής εργασιακή σχέση στην περιοχή τους. Για παράδειγμα, μία απόφαση των προκρίτων της Μυκόνου του έτους 1778 στην οποία ορίζεται ότι όποιος βοσκός «ήθελε κολληκεύσει πρόβατα» στη Μύκονο, όφειλε να πληρώνει εκεί «το κεφαλοχάρασό του»,²⁹ παρότι κάνει λόγο βεβαίως για κεφαλικό φόρο και όχι για φόρο επί της ιδιοκτησίας, σηματοδοτεί ακριβώς την πάγια επιδίωξη των κοινοτήτων να καταβάλλουν φόρους σε αυτές όσοι έκαναν χρήση της γης τους.

Επιστρέφουμε όμως στην αλιεία.³⁰ Σύμφωνα με οθωμανικό έγγραφο του 1760, η ψαραγορά της Χίου αποτελούσε βακούφι του *Hacı Besir ağa*, που

27. Βλ. σχετικά παραδείγματα Β. Παναγιωτόπουλος, με τη συνεργασία των Δ. Δημητρόπουλου και Π. Μιχαηλάρη, *Αρχείο Αλή πασά συλλογής Ιωάννη Χώτζη Γεναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. 2, Αθήνα 2007, σ. 544 έγγρ. 752, σ. 558-559 έγγρ. 764, σ. 820-821 έγγρ. 959⁶ τ. 3 σ. 200-201 έγγρ. 1138 κ.λπ.

28. Ενδεικτικά τεκμήρια από τις προσπάθειες κοινοτήτων να αναγκάσουν βίαια όσους έχουν φύγει να επιστρέψουν βλ. *Ιστορικό Αρχείο του στρατηγού Ανδρέου Λόντου (1779-1847)*, τ. 1, Αθήνα 1914, σ. 10-11 και Παναγιωτόπουλος, *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 2, σ. 15-16 έγγρ. 442· τ. 3, σ. 567-569 έγγρ. 1375 και 1376 κ.ά. Τεκμήρια φορολογικών ελαφρύνσεων για την επιστροφή όσων έχουν μεταναστεύσει βλ. Ελένη Κούκου, *Οι κοινοτικοί δεσμοί στις Κυκλάδες κατά την Τουρκοκρατία. Ανέκδοτα έγγραφα*, Αθήνα 1989, έγγρ. 98, 100, 104, 105, σ. 158-161, 165-169 αντιστοίχως.

29. Περ. Ζερλέντης, *Σύστασις του κοινού των Μυκονίων*, Ερμούπολη 1924, σ. 93-94 και Δ. Γκίνης, *Περίγραμμα ιστορίας του μεταβυζαντινού δικαίου*, Αθήνα 1966, σ. 219 έγγρ. 456.

30. Ας σημειωθεί ότι ελάχιστα τεκμήρια της αλιευτικής δράσης στη Χίο κατά τον 17ο και 18ο αιώνα έγινε εφικτό να εντοπιστούν. Μία έρευνα μάλιστα σε νοταριακά έγγραφα της Χίου δεν απέδωσε νέες πληροφορίες. Εξετάστηκαν ενδεικτικά φάκελοι εγγράφων και κώδικες που βρίσκονται αναρτημένοι στο διαδίκτυο στην ψηφιακή βάση των ΓΑΚ «Αρχειομνήμων» (Κώδικας Νοτίου Βροντάδου Φ770, Κώδικας Καλλιμασίας Φ318 και

Άποψη του Βροντάδου της Χίου με τα ψαράδικα πλοία στην ακτή, στα μέσα του 19ου αιώνα.
Σχέδιο του H. Clerget βασισμένο σε σκίτσο του Ad. Testevuide, βλ. Testevuide, *Το νησί της Χίου*, σ. 49.

ήταν ταρισιάτ αγασί (daruşaade ağasi), δηλαδή αρχιευνούχος του παλατιού και επόπτης των βακουφίων.³¹ Δυστυχώς, η αδυναμία πρόσβασης στο παραπάνω τεκμήριο –το οποίο μας είναι γνωστό μόνο από σύντομη περίληψη– δεν επιτρέπει την ικανοποιητική διασάφηση της φύσης και της λειτουργίας του βακουφίου αυτού. Πάντως, το οικονομικό ενδιαφέρον της αλιευτικής δραστηριότητας επιβεβαιώνεται και από άλλο αχρονολόγητο οθωμανικό τεκμήριο, σύμφωνα με το οποίο ο εμίνης του μουκατά των αλιευμάτων της Χίου ζητά να ιδρύσει και να εγκαταστήσει κοντά στο λιμάνι αγορά πώλησης ψαριών.³²

Ο σκωτσέζος ταξιδιώτης John Galt, όταν το 1811 επισκέφτηκε τη Χίο, έκανε μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση που αφορά την ύπαρξη δικαιώματος αλιείας σε έναν προσδιορισμένο θαλάσσιο χώρο. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του –για τα οποία, ας σημειωθεί, οφείλει να διατηρηθεί μια επιφύλαξη, καθώς δεν είμαστε απολύτως σίγουροι αν κατανόησε και απέδωσε με ακρίβεια όσα γράφει ότι είδε– όταν ένας ψαράς εύρισκε έναν ψαρότοπο, τον σηματοδοτούσε με ένα μικρό δένδρο, το οποίο παρουσία μαρτύρων έμπηγε στη σχισμή ενός βράχου. Η υδάτινη περιοχή γύρω από το δένδρο και για όσο καιρό αυτό διατηρείτο, θεωρείτο ότι ανήκε πλέον στον ψαρά. Στην αντίληψη μάλιστα των Τούρκων τα ψαροπούλια που έκαναν τις φωλιές τους στα κλαδιά του δένδρου το καδιστούσαν κατά κάποιον τρόπο ιερό.³³ Η χρήση ξύλων, δέντρων, φυτών, πετρών, βράχων ή άλλων σημαδιών ως προσδιοριστικών μιας γαιοκτησίας, αποτελούσε κοινή πρακτική στον ελληνικό χώρο. Στα τεκμήρια της εποχής της οθωμανικής κυριαρχίας αλλά και στη λαογραφική βιβλιογραφία, έχουν συγκεντρωθεί πολλές ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τις πρακτικές που ακολουθούνταν στη σήμανση των συνόρων, ιδιαίτερα δε για τις θρησκευτικές συνδηλώσεις των μεθόδων σηματοδότησης των ιδιο-

320, Κώδικας Ευφημιανών Φ49α, 49b, 49c, 50, Κώδικας Καλαμωτής Φ074, 075) καθώς και χιακά τεκμήρια που βρίσκονται στα ΓΑΚ (Μικρές συλλογές Κ. 136γ, Κ137, Κ143).

31. Περίληψη του εγγράφου βλ. στον δικτυακό κόμβο www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/osmanli/arsiv.asp (με την αρχαική ένδειξη Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Evkaf No: 32759/650, 29/Za/1177).

32. Περίληψη του εγγράφου βλ. στον παραπάνω δικτυακό κόμβο (με την αρχαική ένδειξη Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver No: 9922).

33. Βλ. J. Galt, *Voyages and travels in the years 1809, 1810 and 1811· containing statistical, commercial, and miscellaneous observations on Gibraltar, Sardinia, Sicily, Malta, Serigo and Turkey*, Λονδίνο 1812, σ. 376 (μνεία του αποσπάσματος βλ. Κυρ. Σιμόπουλος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1800-1810*, τ. ΓΙ, Αθήνα 1985, σ. 534).

κτησιών, προκειμένου να αποτραπεί η παραβίαση ή η παραχάραξή τους.³⁴ Δεν γνωρίζουμε όμως ανάλογες μνείες σχετιζόμενες με την αλιεία. Ο J. Galt επιφυλάσσει για την πρακτική αυτή που συναντά στη Χίο τον οξυδερκή χαρακτηρισμό «distribution of property to have taken place in the early stages of civilization». Και πράγματι στα μάτια ενός Βρετανού του 18ου αιώνα που έρχεται στην Ανατολή με την ιδεολογική σκευή και τις εμπειρίες της πατρίδας του, όπου τα δικαιώματα ιδιοκτησίας ήταν προσδιορισμένα και κατοχυρωμένα με ακρίβεια, η αναγνώριση δικαιώματος ιδιοκτησίας ή τουλάχιστον αποκλειστικής χρήσης μιας –θαλάσσιας έστω– περιοχής, που κατοχυρώνεται με το απλό μπήξιμο ενός ξύλου στη σχισμή ενός βράχου, συνιστά, όπως λέει «τρόπο κατανομής της ιδιοκτησίας που έλαβε χώρα σε πρώιμα στάδια του πολιτισμού». Στο πλαίσιο όμως της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου τα δικαιώματα επί της γης και γενικότερα επί των πηγών των εισοδημάτων έπλεαν σε ένα νεφέλωμα ασάφειας, επικαλύψων και αλληλοδιαδοχικών μεταβιβάσεων, με αρχική εκκίνηση τον ίδιο τον σουλτάνο, η πρακτική αυτή δεν μοιάζει τόσο ξένη με την οθωμανική πραγματικότητα.

Ειδικότερα στον τομέα της αλιείας, αναλογίες παρουσιάζουν όσα γράφει ο Εβλιά Τσελεμπί αναφερόμενος στην αλιεία στη λίμνη της Καστοριάς, την οποία επισκέφτηκε το 1668: «Την ημέρα του Αγίου Δημητρίου όλοι οι ψαράδες ρίχνουν στη λίμνη από εκατό αμάξια αγκαθωτούς θάμνους ο καθένας και βάζουν σημάδι. Ο καθένας έχει τον τόπο του. Όλα τα ψάρια φωλιάζουν στους θάμνους αυτούς. Αργότερα την άνοιξη υπάρχει μια μέρα που την ονομάζουν “πελαγίσια”. Την ημέρα εκείνη όλοι οι ψαράδες παίρνουν άδεια από τον εμίνη (: εδώ εκμισθωτή του φόρου), φτάνουν με πλοία και καΐκια επάνω από το μέρος της λίμνης όπου έριξαν τους θάμνους και με δίχτυα και διχάλες κινούμενες πιάνουν ψάρια εκατοντάδων χιλιάδων γροσιών και δίνουν τη δεκάτη στον εμίνη».³⁵

Την ύπαρξη δικαιωμάτων αλιείας στη Χίο επιβεβαιώνουν έμμεσα και κάποια νοταριακά πωλητήρια έγγραφα. Τα μνημονευόμενα εκεί δικαιώματα

34. Βλ. σχετικά παραδείγματα και βιβλιογραφία για το θέμα Δ. Δημητρόπουλος, «Όρια και σύνορα στην αγροτική γη των νησιών του Αιγαίου στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας», π. *Τα Ιστορικά* 36 (2002), σ. 12-13.

35. Βλ. Β. Δημητριάδης, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπί*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 277-279, 283. Βλ. επίσης όσα αναφέρει ο Κ. Ανανιάδης, *Ιστορία της αλιείας*, ανάπτυπο με χωριστή σελιδαρίδμηση από την *Ελληνική Θαλασσινή Εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα 1964, σ. 69 για τις πρακτικές των αλιέων της Αλικάντης στα μέσα του 19ου αιώνα.

αλιείας φέρονται ενσωματωμένα στα αλιευτικά πλοία και μεταβιβάζονται μαζί με αυτά. Για παράδειγμα, στις 9 Δεκεμβρίου 1736 ο «Σίδωρος το επίκλην Αρατζιανός πουλεί και παραδίδει προς τον Μωυσήν Σεραμάκιν» «την μισήν βάρκαν που έχει καθώς εστί με όλα της τα εμισά δικαιώματα και από πυροφάνιν και καμάκιν» έναντι 20 ρεαλίων.³⁶ Ανάλογη είναι μια σειρά πράξεων όπου πωλούνται μερίδια θαρκών. Οι βάρκες χαρακτηρίζονται με τον όρο «σάμπεγα»,³⁷ και πωλούνται με τα εξαρτήματά τους, ανάμεσα στα οποία κάποτε περιλαμβάνεται γρίπος ή δίχτυα, πάντοτε όμως γίνεται ρητά λόγος για μεταβίβαση και των δικαιωμάτων της βάρκας. Τα δικαιώματα στις τελευταίες αυτές περιπτώσεις δεν εξειδικεύονται, κατά πάσα πιθανότητα όμως συνδέονται με την αλιεία.³⁸

Μία άλλη πλευρά ύπαρξης, στη Χίο, δικαιωμάτων επί της αλιείας αναδεικνύεται από μαρτυρίες περιηγητών, οι οποίοι φαίνονται εντυπωσιασμένοι από τον ασφυκτικό έλεγχο που ασκούν στην οικονομική αυτή δραστηριότητα οι γενίτσαροι που ήταν εγκατεστημένοι στην πόλη της Χίου. Πριν δούμε τις μαρτυρίες αυτές, να σημειώσουμε ότι στην πόλη της Χίου, όπως και σε άλλες 150 περίπου πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, υπήρχε σώμα γενιτσάρων.³⁹ Οι γενίτσαροι αυτοί ήταν επιφορτισμένοι με τη στρατιωτική άμυνα της πόλης και με αστυνομικά καθήκοντα, ανάμεσα στα οποία ήταν

36. Γ. Πετρόπουλος, «Α. Νοταριακά πράξεις Χίου των ετών 1724-1780», *Μνημεία του Μεταβυζαντινού Δικαίου*, τ. 5, Αθήνα 1963, σ. 170 έγγρ. 253. Στην κατάληξη το έγγραφο κλείνει με την επισήμανση ότι ο πωλητής παραδίδει τη μισή βάρκα και τα μισά δικαιώματα «ελεύθερα αδούλωτα» και εγγυάται με τα ακίνητά του το «αζήμιον» του αγοραστή.

37. Ο Ζολώτας, *Ιστορία της Χίου*, τ. Α', σ. 238-239, μνημονεύει τη λέξη σάπιγκα που ερμηνεύει ως τράτα, και πιθανότατα ταυτίζεται με τη «σάμπεγα». Ίσως συναφές είναι και το σεμπέκι, ένα είδος ευέλικτου κωπήλατου ιστιοφόρου σκάφους, το οποίο προέρχεται πιθανότατα από το sambecco, το οποίο λεγόταν και μίστικο και χρησιμοποιήθηκε πολύ από πειρατές· συχνά είχε μέγεθος βάρκας 20-30 τόνων και επέβαιναν γύρω στους 18-20 ναύτες· βλ. Δ. Βαγιακάκος, *Συμβολή εις την μελέτην των ναυτικών εμπορικών και οικονομικών όρων του ελληνικού χώρου (16ος-19ος αι.)*, Αθήνα 1990, σ. 93-94· Τρ. Κωνσταντινίδης, *Καράβια, καπετάνιοι και συντροφοναύται 1800-1830*, Αθήνα 1954, σ. 135-136. Ο χαρακτηρισμός «σάμπεγα» απαντά και σε πλοίο 12 μέτρων που ναυπηγήθηκε στα μέσα του 19ου αιώνα στο Βολισσό της Χίου· βλ. Δ. Μελαχροινούδης, *Βιβλίον θαλασσιών πωλήσεων του μνημονείου Χίου 1857-1870*, Χίος 2008, σ. 50, 82-83.

38. Βλ. Πετρόπουλος, «Νοταριακά πράξεις Χίου», σ. 133-134 έγγρ. 192 και 193, σ. 160 έγγρ. 236, σ. 162 έγγρ. 240, σ. 193-194 έγγρ. 291.

39. Α. Wheatcroft, *Οι Οθωμανοί, μετάφραση Χριστιάννα Σακελλαροπούλου*, Αθήνα 1994, σ. 140-141.

και να επιβλέπουν την εφαρμογή των κανόνων λειτουργίας του εμπορίου και της τοπικής αγοράς.⁴⁰ Όπως είναι γνωστό –για την Κωνσταντινούπολη τουλάχιστον– ο αγάς των γενιτσάρων μαζί με τον μουχτεσίμπ (: αγορανόμο) επέβλεπαν την ορθή χρήση των μέτρων και των σταθμών, επιτηρούσαν την πώληση των αγαθών –ιδιαίτερα των εισαγόμενων– στις καθορισμένες τιμές, έλεγχαν τη λειτουργία των συντεχνιών.⁴¹

Οι ειδικοί δεσμοί των γενιτσάρων με τις συντεχνίες φαίνεται ότι έγιναν ισχυρότεροι από τα μέσα του 17ου αιώνα και μετά. Οι χαμηλοί μισθοί των γενιτσάρων και οι καθυστερήσεις στη μισθοδοσία τους ήταν από τους παράγοντες που τους ώθησαν στην εμπλοκή με ποικίλες επαγγελματικές και οικονομικές δραστηριότητες, εκτός των αρχικών στρατιωτικών τους αρμοδιοτήτων.⁴² Έτσι, στα μέσα του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου, τα σώματα των γενιτσάρων βρίσκονται πλέον άμεσα συνδεδεμένα με τις κατά τόπους συντεχνίες. Η σχέση αυτή ήταν πολύπλευρη και με διαφορετικές αποχρώσεις από πόλη σε πόλη. Καταρχήν, πολλά μέλη συντεχνιών τεχνιτών ήταν οι ίδιοι γενίτσαροι. Στην Κωνσταντινούπολη, για παράδειγμα, στις αρχές του 19ου αιώνα οι γενίτσαροι ασκούσαν ποικίλα επαγγέλματα, όπως μπογιατζήδες, μαραγκοί, λιθοξόοι, παρασκευαστές καπνού, θυρωροί, πωλητές φρούτων κ.λπ., ενώ έλεγχαν το εισαγωγικό εμπόριο και ιδιαίτερα το εμπόριο των σιτηρών.⁴³ Ακόμη όμως και αν δεν εργάζονταν οι ίδιοι αυτοπροσώπως ως τεχνίτες, σχετίζονταν με τις ανάλογες συντεχνίες είτε ευρισκόμενοι στην ηγεσία τους, είτε εκβιάζοντας για την παροχή προστασίας, είτε γενόμενοι αποδεκτοί από τις συντεχνίες προκειμένου οι τελευταίες να καλύψουν μέσω αυτών την υποχρέωση συμμετοχής τους στις στρατιωτικές

40. Βλ. H. A. R. Gibb - H. Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η Δύση*, τ. 1, μετάφραση Ηλ. Κολοβός, Αθήνα 2005, σ. 125-126· G. Goodwin, *Οι γενίτσαροι*, μετάφραση Τρισεύγενη Παπαϊωάννου, Αθήνα 1997, σ. 112.

41. Βλ. Glen Swanson, «The Ottoman police», *Journal of Contemporary History*, 7/2 (1972), σ. 250.

42. D. Ouataert, «Janissaries, artisans and the question of ottoman decline 1730-1826», στο *Workers, peasants and economic changes in the Ottoman Empire 1730-1914*, Κωνσταντινούπολη 1993, σ. 199.

43. Το ίδιο συνέβαινε και σε άλλες μεγάλες πόλεις όπως στο Κάιρο, στην Ιερουσαλήμ, στο Χαλέπι από τον 18ο αιώνα, βλ. σχετικά A. Raymond, «Soldiers in trade: The case of Ottoman Cairo», *British Journal of Middle Eastern Studies*, 18/1 (1991), σ. 16-37· A. Cohen, «The army in Palestine in the Eighteenth century - Sources of its weakness and strength», *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 34/1 (1971), σ. 41-43· Ouataert, «Janissaries, artisans», σ. 199-201.

δυνάμεις, ιδίως σε καιρό πολεμικών επιχειρήσεων.⁴⁴ Σε κάποιες πόλεις ιδιαίτερα ισχυρή ήταν η παρουσία των γενιτσάρων σε οικονομικές δραστηριότητες που σχετίζονταν με την τροφοδοσία και τον εξοπλισμό του στρατού, καθώς και με την εισαγωγή και διάθεση τροφίμων.⁴⁵

Οι μαρτυρίες που αφορούν την αλιεία στη Χίο, επιβεβαιώνουν νομίζω απολύτως τα γενικά αυτά χαρακτηριστικά των δραστηριοτήτων των γενιτσάρων, και δίνουν ένα καλό παράδειγμα της επιρροής και του ελέγχου που ασκούσαν σε μια τοπική επαγγελματική δραστηριότητα. Το 1677, λοιπόν, ο άγγλος διπλωμάτης John Covel γράφει ότι συνήθως τα δίκτυα με τα οποία ψάρευαν στη Χίο ανήκαν σε Τούρκους, από τους οποίους και τα ενοικίαζαν οι Έλληνες.⁴⁶ Πενήντα περίπου χρόνια αργότερα, ο ολλανδός περιηγητής Van Egmont, που πέρασε το 1729 από τη Χίο, αναφέρεται επίσης στο ίδιο θέμα. Χαρακτηρίζει τους γενίτσαρους «μικρούς τυράννους», διότι όλα τα αλιευτικά σύνεργα ήταν ιδιοκτησία τους και δεν επέτρεπαν σε κανέναν να ψαρεύει με δικά του δίκτυα.⁴⁷ Αναδεικνύεται εδώ επομένως μια πλευρά της επιβολής των γενιτσάρων, η οποία αφορούσε την προνομιακή, ενδεχομένως και κατ' αποκλειστικότητα κατοχή, εργαλείων αλιείας, όπως των δίχτυων. Οι χριστιανοί αλιείς του νησιού χρησιμοποιούσαν υποχρεωτικά τα δίκτυα αυτά καταβάλλοντας τίμημα, το οποίο εμφανιζόταν ως ενοίκιο.

Η άλλη πλευρά της επιβολής των γενιτσάρων αφορά αυθαίρετες πρακτικές τους με τις οποίες επενέβαιναν στις τιμές των αλιευμάτων. Σύμφωνα με τον Van Egmont όσα ψάρια έφταναν στο νησί τα αγόραζαν αυτοί υποχρεωτικά και κατόπιν τα μεταπωλούσαν, με αποτέλεσμα οι τιμές να εκτινάσσονται στα ύψη. Το ίδιο συνέβαινε, όπως υποστηρίζει, και με άλλα

44. Omer Lufti Barkan, «Les principes économiques et sociaux de l'industrie urbaine et ses cadres corporatifs», *Actes du II Congress International des Études Sud-Est Européen*, τ. 4, Αθήνα 1981, σ. 150-153· Νεοκλής Σαρφός, *Οσμανική πραγματικότητα. Συστημική παράθεση δομών και λειτουργιών Ι. Το δεσποτικό κράτος*, Αθήνα χ.χ., σ. 504· O. Yildirim, «Craft guilds in the Ottoman Empire (c. 1650-1826): A Survey», *Middle East Technical University*, 27/3-4 (2000), σ. 109-110· D. Ouataert, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, μετάφραση Μαρίνος Σαρηγιάννης, Αθήνα 2006, σ. 241-242.

45. Ouataert, «Janissaries, artisans», σ. 200· Yildirim, «Craft guilds», σ. 110-111· Ευστρ. Ζεργκίνης, *Γενίτσαροι και μπεκτασισμός. Γενεσιουργοί παράγοντες του βαλκανικού Ισλάμ*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 180.

46. Αργέντης - Κυριακίδης, *Η Χίος*, τ. 1, σ. 308.

47. Βλ. J. E. Van Egmont, *Travels through part of Europe, Asia Minor. The Islands of the Archipelago*, τ. 1, Λονδίνο 1759, σ. 255.

εισαγόμενα αγαθά, με αποτέλεσμα όλα τα προϊόντα στη Χίο να είναι υπερβολικά ακριβά.⁴⁸ Ο γάλλος πρόξενος στη Σμύρνη Julien Gallant, που έμεινε για λόγους υγείας επί τέσσερις μήνες στη Χίο το 1747, παρατήρησε κάτι ανάλογο, ότι δηλαδή τα δικαιώματα επί των αλιευμάτων ήταν αντικείμενο εκμίσθωσης –πιθανότατα από γενίτσαρους– γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα οι τιμές τους να είναι υψηλές.⁴⁹ Στο ίδιο θέμα στέκεται και ο απεσταλμένος της Γαλλικής κυβέρνησης στην Ανατολή, Guillaume Antoine Olivier, που επισκέφτηκε τη Χίο περί το 1792. Όπως επισημαίνει, ο μουσελίμης (: εκπρόσωπος) του Οθωμανού διοικητή στη Χίο απαιτεί αυθαίρετους φόρους, κυρίως στα τρόφιμα, που αποτελούν και τα τυχερά της θέσης του. Φέρνει ως χαρακτηριστικό παράδειγμα την τιμή του κρέατος, η οποία ήταν πάντα υψηλή με το πρόσχημα ότι τα πρόβατα εισάγονται από τη μικρασιατική ακτή. «Ουδείς αμφιβάλλει», όπως γράφει, «ότι το αποκλειστικόν προνόμιον της προμηθείας κρέατος εις τα κρεοπωλεία αγοράζεται ακριβά παρά του μουσελίμη και ότι ο ναΐπης ή ο γιανιτσάρ αγάς πληρώνονται δια την σιωπὴν των».⁵⁰ Οι ίδιες παρατηρήσεις για τις υψηλές τιμές του κρέατος και άλλων καταναλωτικών ειδών στην πόλη της Χίου, επανέρχονται και σε ανώνυμη περιγραφή του νησιού που χρονολογείται στα 1810· αποδίδονται και εδώ στην ανεξέλεγκτη κερδοσκοπία που διενεργείται κατά τη διακίνηση των αγαθών με υπαιτιότητα του οθωμανού διοικητή και των χριστιανών προκρίτων.⁵¹

Την ύπαρξη των προβλημάτων αυτών αποδέχεται και φερμάνι που εκδόθηκε στις 7 Μαΐου 1753. Σύμφωνα με αυτό, οι γενίτσαροι είχαν εγκατα-

48. Βλ. Van Egmont, *Travels*, σ. 255. Την υψηλή τιμή των ιχθύων στο Αιγαίο παρατηρεί και ο Sonnini που επισκέφτηκε τη Χίο το 1780, αποδίδοντάς την, όχι στην ανεπάρκεια των αλιευμάτων, αλλά στις συνθήκες που δημιουργεί η οθωμανική διακυβέρνηση, βλ. C. S. Sonnini, *Voyage en Grèce et en Turquie*, τ. 2, Παρίσι 1801, σ. 201-202. Ο Sonnini στο σύγγραμμά του αυτό μας έχει χαρίσει την αναλυτικότερη περιγραφή που διαθέτουμε για τα αλιεύματα και τον τρόπο αλιείας στις θάλασσες του Αιγαίου (ό.π., σ. 200-220).

49. Βλ. M. Gallant, *Recueil des rits et cérémonies du pèlerinage de la Mecque, auquel on a joint divers écrits relatifs à la Religion, aux Sciences et aux Mœurs des Turks*, Άμστερνταμ 1754, σ. 121-122.

50. G. A. Olivier, *Travels in the Ottoman Empire, Egypt and Persia*, τ. 2, Λονδίνο 1801, σ. 79-80 (η μετάφραση του αποσπάσματος από το: Αργέντης - Κυριακίδης, *Η Χίος*, τ. 2, Αθήνα 1946, σ. 840).

51. Κων. Κανελλάκης, *Χιακά ανάλεκτα*, Αθήνα 1890 (φωτομηχανική επανέκδοση 1983), σ. 498-499.

στήσει τσοχαντάρη στο λιμάνι και εισέπρατταν παρανόμως 19 παράδες από όσους μετέφεραν τρόφιμα, και 3 παράδες ανά τέσσερις οκάδες σιτηρών, ιχθύων και τυριού που εισάγονταν με πλοίο στο λιμάνι της Χίου. Με το φερμάνι διατάσσεται η άμεση παύση των αυθαιρεσιών αυτών, όπως αναγνωρίζεται για δεύτερη φορά, εφόσον ήδη η πρακτική αυτή είχε στιγματιστεί με άλλο φερμάνι που είχε εκδώσει ο σουλτάνος Μαχμούτ Α΄ το 1723, χωρίς, όπως δείχνει το αποτέλεσμα, να επιτύχει την εξάλειψή της.⁵²

Φαίνεται λοιπόν ότι οι ευρωπαίοι επισκέπτες του νησιού, παρότι ξένοι με τα οθωμανικά πράγματα, συλλαμβάνουν, έστω και ατελώς, και αποτυπώνουν μια ισχύουσα κατάσταση: την αναγκαστική επιβολή των γενιτσάρων στη διακίνηση των αγαθών –και εν προκειμένω των αλιευμάτων– μια επιβολή που γίνεται με εξωοικονομικούς όρους επί της τοπικής οικονομίας. Το στοιχείο αυτό αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του τρόπου λειτουργίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου η αγορά λειτουργούσε με ιδιότυπο τρόπο, υπό το κράτος εξωοικονομικών καταναγκασμών και επιβολών που καθιστούσαν αναιμική τη λειτουργία της, ήταν όμως απαραίτητοι για την εσωτερική αναπαραγωγή του συστήματος της οθωμανικής διοικητικής και στρατιωτικής εξουσίας. Η λογική αυτή της ύπαρξης δικαιωμάτων, δεσμεύσεων και καταναγκασμών που δεν ακολουθούσαν τους κανόνες της οικονομίας αλλά υπέτασσαν την τελευταία στις ανάγκες τροφοδότησης και διατήρησης ενός αντιπαραγωγικού και καθυστερημένου συστήματος, απεικονίζεται νομίζω στην περίπτωση της αλιείας, μιας επαγγελματικής δραστηριότητας, η οποία, όπως ήταν αναμενόμενο, ακολουθούσε τις νόρμες που χαρακτήριζαν και τους άλλους τομείς της οικονομίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

52. Μαυρόπουλος, *Τουρκικά έγγραφα*, σ. 196-197 έγγρ. 158. Την ύπαρξη ειδικού καδεστώτος που οδηγούσε στην άνοδο των τιμών στο κρασί, στα ψάρια, στο κρέας, στο κερί και σε μερικά ακόμη εδώδιμα προϊόντα αναφέρει το 1856 ο F. de Coulanges, *Η νήσος Χίος. Ιστορικό υπόμνημα*, μετάφραση Κ. Χωρεάνδης, Αθήνα 1977, σ. 200. Υποστηρίζει, ενδεχομένως λανθασμένα, ότι αυτό ίσχυε τον πρώτο αιώνα της κατάκτησης και κατόπιν η κοινότητα κατόρθωσε να επιβάλλει πιο ελεύθερες συνθήκες εμπορίου.